

JĘZYK CZESKI

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język czeski (*čeština* lub *český jazyk*) jest obecnie językiem ojczystym ponad 12 milionów użytkowników – w tym około 10 milionów w Republice Czeskiej oraz około 2 milionów poza granicami kraju. Używany jest w Czechach: w Kotlinie Czeskiej, na Morawach i w południowo-zachodniej części Śląska Cieszyńskiego. Występuje także w Polsce, w okolicach Kudowy. Należy on (wraz z językiem polskim, słowackim, górno- i dolnołużyckim) do grupy języków zachodniosłowiańskich.

Nauka zajmująca się językiem czeskim oraz czeską historią i kulturą to *bohemistyka*. Podstawą dla tego terminu stało się niemieckie określenie *Böhmen* oznaczające w odległej przeszłości ludność zamieszkującą ziemie czeskie. Wiąże się ono z nazwą dawnych celtyckich mieszkańców tych terenów – Bojów. Obszar zamieszkały przez Bojów po łacinie nazywał się *Boiohaemum* (por. Siatkowska 1992: 75).

Język czeski, mimo że jego rozwój szedł przez stulecia nieco odrębnym niż nasz torem, pozostał językiem najbliższym dla polszczyzny. Około 27% słownictwa to wyrazy o identycznym lub podobnym brzmieniu, chociaż niektóre nabrały innego znaczenia (stąd czasem śmieszne czesko-polskie nieporozumienia językowe). Duża część leksyki w języku czeskim i polskim jest wspólna, ale jest to szczególnie wyraźne w zakresie terminologii chrześcijańskiej. Znacząco wpłynął na to fakt przyjęcia przez Polskę chrześcijaństwa za pośrednictwem czeskim (małżeństwo Mieszka I i Dąbrowki). Ze względu na istniejące od wieków czesko-polskie związki językowe, sporo miejsca poświęcono w niniejszym opracowaniu oddziaływaniu czeszczyzny na język polski (do XVI wieku) oraz wpływowi polszczyzny na język czeski (w okresie czeskiego odrodzenia narodowego).

Stratyfikacja języka czeskiego jest dziś nieco bardziej skomplikowana niż polszczyzny, ponieważ – zdaniem niektórych lingwistów – istnieje w niej specyficzny rodzaj dyglosji. Powodem tej sytuacji jest potoczna odmiana czeszczyzny, tzw. *obecná čeština*, która aspiruje wraz z czeskim językiem literackim do roli języka

ogólnego (o czym dalej). Na gruncie języka czeskiego istnieją zatem w ramach języka ogólnonarodowego trzy odmiany czeszczyzny (Siatkowska 1992: 6–7):

- *spisovná čeština*, czyli język piśmienniczy i oficjalnie mówiony, z różnymi odmianami stylowymi;
- *hovorová čeština*, czyli język mówiony inteligencji wraz z odmianami środowiskowymi;
- *obecná čeština*, czyli nieoficjalny język ogólny wszystkich warstw społecznych – twór ponaddialektalny rzadziej spotykany na Morawach, a w środowisku inteligencji stojący nieco niżej od języka kolokwialnego.

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Najstarszy okres piśmiennictwa

Narodziny języka czeskiego związane są (jak w przypadku większości języków słowiańskich) z działalnością słowiańskich misjonarzy Cyryla i Metodego w IX wieku na Morawach.

Najstarszymi językami literackimi używanymi w Czechach była łacina (*Žywot św. Prokopa*, *Žywot św. Wacława*) oraz język staro-cerkiewno-słowiański w redakcji czeskiej (np. *Fragmenty praskie*). Piśmiennictwo łacińskie i cerkiewnosłowiańskie oraz (w mniejszym stopniu) niemieckie rozwijało się na czeskim terenie językowym już od IX wieku. Jeszcze w latach trzydziestych XI wieku liturgia słowiańska istniała na obszarze Czech, w klasztorze sazańskim. Jednak w 1097 roku słowiańscy mnisi musieli opuścić klasztor. Zwyciężyli bowiem przeciwnicy liturgii słowiańskiej, a po śmierci Metodego także i papież opowiedział się po ich stronie. W momencie, gdy do łask powróciła łacińska liturgia, niszczone zabytki językowe reprezentujące piśmiennictwo staro-cerkiewno-słowiańskie (zachowały się tylko niektóre).

Początki rozwoju czeskiego języka literackiego sięgają X wieku, a wzorcem był dla niego dialekt środkowoczeski okolic Pragi. Nie dochodziło więc tutaj do ścierania się czy rywalizacji różnych cech dialektalnych, jak to miało miejsce na przykład w języku polskim.

Literacki język czeski powstał w drugiej połowie XIII wieku. Mowa tu o języku pisanym, ponieważ przed XIII wiekiem istniał już czeski język mówiony, który oddziaływał na inne języki słowiańskie, w tym także na język polski.

Kiedy w XI wieku zanikła liturgia słowiańska, nadal rozwijało się piśmiennictwo łacińskie (np. *Kronika Kosmasa* z XII wieku stanowi bogate źródło imion i nazw własnych). Do roku 1300 język czeski pojawiał się w zabytkach najczęściej w formie pojedynczych wyrazów, rzadziej w formie całych zdań. Najstarsze ślady czeszczyzny to:

- *bohemizmy* – cechy językowe najczęściej fonetyczne i morfologiczne w tekstach cerkiewnosłowiańskich (wspomniane już *Fragmenty praskie*), tworzące czeską redakcję tego języka;
- *bohémika* – pojedyncze czeskie wyrazy w tekstach łacińskich (np. *Kronika Kosmasa*);
- *glosy* – przypisy na marginesach lub w tekście (np. objaśnienia w słowniku *Mater Verborum* z XIII wieku).

Najstarsze czeskie zdanie pochodzi z początku XIII wieku z tzw. *Dokumentu litomierzyckiego* (1057), gdzie dopisano je najprawdopodobniej później: „Pavel dal jest Ploskovicz zem’u, Vlach dal jest Dolás zem’u Bogu i sv’atému Ščepánu se dvěma dušníkoma – Bogueja a Sedlatu”. W zdaniu interesujący jest bezprzymienny miejscownik *Ploskovicz* i *Dolás*, który tłumaczymy jako ‘w Ploskovicach’ i ‘w Dolanach’.

Polsko-czeskie związki językowe datują się od czasów najstarszych i można mówić o trzech falach napływu czeskiego słownictwa na polski grunt językowy (tzw. trzy fale bohemizmów). Z kolei w okresie czeskiego odrodzenia narodowego częściowo odwdzięczyliśmy się naszym południowym sąsiadom dużą liczbą polonizmów zaczerpniętych przez Josefa Jungmanna z polskiego słownika Samuela B. Lindego.

Pierwsza fala bohemizmów napłynęła do nas w bardzo odległych czasach, bo już w X wieku, i związana była z przyjęciem chrześcijaństwa, a zatem znalazła odbicie – jak wspomnieliśmy wcześniej – głównie w polskiej terminologii religijnej. Nie istniała potrzeba tworzenia nowych słów, ponieważ słownictwo religijne przyniesione przez czeskich misjonarzy było dla Polaków zrozumiałe (różnice językowe między polskim i czeskim były wówczas niewielkie). Były to wyrazy nie tylko pierwotnie czeskie – część z nich stanowiły wyrazy pochodzenia łacińskiego, greckiego lub staro-cerkiewno-słowiańskiego. Te ostatnie przenikały na polski grunt najczęściej w szczechzonej formie, na przykład:

- łac. *angelus* > stczes. *anjel* (dziś *anděl*) > pol. *anioł*;
- grec. *Christos* > czes. *křest* > pol. *chrzest*;
- scs. *crky* > czes. *církev* > pol. *cerkiew*.

Według polskiego badacza Edwarda Klicha 77% polskich terminów religijnych pochodzi właśnie z tamtego okresu. Niektóre wyrazy zmieniały stopniowo znaczenia pierwotne, na przykład *peklo* niegdyś ‘smoła’, dziś ‘piekło’.

Wśród najstarszych czeskich pieśni duchownych można wymienić hymn *Hospodine pomiluj ny* oraz pieśni: *Svatý Václave, Slovo do světa stvoření* (tzw. *Píseň ostrovská*), *Vítaj král’u všemohúci* (tzw. *Kunhutina modlitba*).

Najstarszą i najciekawszą (zwłaszcza dla językoznawców) jest pieśń *Hospodine pomiluj ny* – być może z XI wieku (istniejący zapis jest późniejszy, z 1397 roku), ponieważ, zdaniem Miloša Weingarta, stanowi ona etap przejściowy między okresem używania w funkcji literackiej na obszarze Czech języka staro-cerkiewno-słowiańskiego a wejściem w użycie czeszczyzny. Dowodzą tego ar-

chaizmy leksykalne typu *pomiluj* zamiast *smiluj*, *spas* zamiast *spasitel*, *hospodin* zamiast *pán* i in.

Wiek XIV

Wiek XIV to okres panowania Karola IV, króla rzymskiego, niemieckiego i czeskiego, a od 1355 roku cesarza, wybitnego władcy, mecenasa sztuki i nauki. Za jego panowania następuje rozwój kulturalny, gospodarczy i polityczny ziem czeskich. Karol IV, sam gruntownie wykształcony, założył w 1348 roku uniwersytet w Pradze, gdzie rozwijały się różne dziedziny nauki. Z tego powodu także i przed językiem czeskim pojawiły się nowe zadania, między innymi konieczność stworzenia nowych terminów naukowych.

Wiek XIV uznany został przez czeskiego językoznawcę Bohuslava Havránka za pierwszy etap w rozwoju czeskiego języka literackiego. Charakterystyczna cecha tego etapu to – po pierwsze – znaczny rozwój terminologii. Do rozwoju tego przyczyniło się właśnie powstanie uniwersytetu, ponieważ niejako „na zamówienie” Karola IV powstały słowniki, których zadaniem było uzupełnianie braków w nazewnictwie z różnych dziedzin nauki wykładanych na uniwersytecie. Mistrz Klaret (czyli najprawdopodobniej Bartoloměj z Chlumca) na zamówienie, i przy wsparciu Karola IV i biskupa Arnošta z Pardubic, opracował wówczas łacińsko-czeskie słowniki wierszowane, czyli *Vocabularius*, *Bohemarius* i (największy) *Glossarius*. Słowniki przeznaczone były dla konkretnych odbiorców, to znaczy głównie dla wyższego duchowieństwa i dla uczonych praskiego uniwersytetu. Niestety, ze względu na pewną sztuczność wymyślanych poniekąd *ad hoc* wyrazów, niewiele z nich zachowało się w języku w pierwotnej formie (do zachowanych wyjątków należy na przykład *děloha* ‘macica’). Inne z kolei były przekształcane przez następców Klareta, na przykład przez Jana Husa w XV wieku.

Obok Klareta do rozwoju terminologii czeskiej w XIV wieku przyczynił się Tomáš ze Štitného, który tłumaczył z łaciny oraz tworzył podstawy terminologii naukowej. Łacina w znaczącym stopniu wpływała wówczas na charakter języka czeskiego – skomplikowana budowa zdań, bezokoliczniki, imiesłowy, konstrukcje typu *accusativus cum infinitivo* itp. Drugą dziedziną, w której rozwijała się w XIV wieku czeszczyzna, był zdaniem Havránka język artystyczny utworów literackich, takich jak *Alexandreida* (widać tutaj tendencję do prozaizacji, pojawiają się w niej także liczne neologizmy, które łatwiej niż sztuczne terminy Klareta przenikały do języka ogólnego), *Legenda o św. Katarzynie* (gdzie mówi się z kolei o rozwoju nurtu lirycznego), czy też pierwszy czesko-łaciński dramat *Mastičkář* (napisany żywym i jędrnym językiem potocznym). Powstawały zatem w tych utworach nowe konstrukcje składniowe oraz kształtowały się różne style.

Wiek XV

Szybki rozwój czeskiego piśmiennictwa w XIV wieku wykorzystwała polszczyzna, na którą w XIV i XV wieku znów wyraźnie oddziaływał język czeski i stąd mowa o drugiej fali bohemizmów. Ta druga fala wpłynęła głównie na teksty przekładanych wówczas z łaciny utworów, ale nie tylko. Wpływy takie widoczne są bowiem już w najstarszej naszej pieśni religijnej, w *Bogurodicy*. Są to na przykład cechy fonetyczne (brak polskiego przegłosu *e:o* przed przedniojęzykowymi: *slawiena* zamiast *slawiona*, *zwolena* zamiast *zvolona*) oraz leksykalne (*Bogurodzica* z *Bohoroďicka*, *gospodzin* z pieśni *Hospodine pomiluj ny*).

O czeskich wpływach można również mówić w przekładach utworów sakralnych: *Psalterza floriańskiego* (XIV/XV wiek) – *meza* (miedza), *sprawiedlnosć* (sprawiedliwość), *Psalterza puławskiego* (XV wiek) czy *Biblii królowej Zofii* (XV wiek) – *blazen*, *zwlaszcza*, *takowy*, *udole*, *Legendy o św. Dorocie* (XV wiek), *Pieśni o Bożym umęczeniu* (XV wiek) i in. Bohemizmy te były często efemerydami, pojawiały się tylko na potrzeby przekładu danego utworu i po jakimś czasie znikwały.

Bohuslav Havránek uważa wiek XV za drugi etap w rozwoju czeskiego języka literackiego. Wiąże się on na ziemiach czeskich z ruchem husyckim, czyli z okresem reformacji. Jan Hus, głosząc wówczas kazania adresowane do ludu praskiego, wpłynął na istotne transformacje w języku. Język kazań Husa przekraczał bariery charakterystyczne dla odmiany pisanej, takie jak archaizmy czy skomplikowana składnia. Rezultatem tego był postępujący w języku czeskim proces demokratyzacji – zbliżenie formy języka pisanego do odmiany mówionej oraz jego wpływ na niższe warstwy społeczne. Wskutek tych wszystkich czynników znikają z języka cechy charakterystyczne dla odmiany pisanej, pewien rodzaj „ekskluzywności”, a język Husa staje się (dzięki temu, że jest prosty i zrozumiały) najbardziej skutecznym środkiem propagandowym ruchu reformacji. Cechy języka mówionego przenikają później stopniowo do języka pisanego.

Zasługi Jana Husa (około 1371–1415), spalonego na stosie w Konstancji reformatora, wybitnego teologa, kaznodziei i uczonego (był rektorem uniwersytetu w Pradze) są nie do przecenienia. Ponieważ wszystkich dziedzin jego działalności nie da się tutaj szczegółowo scharakteryzować, trzeba przynajmniej pokrótce omówić zasługi Husa dla rozwoju czeszczyzny. Należy powiedzieć, że nie był on zwolennikiem ani języka niemieckiego, ani łaciny, starając się eliminować oba te języki na korzyść rodzimego czeskiego słownictwa (to przejaw czeskiego puryzmu). Przykładami są wprowadzone przezeń do języka czeskie wyrazy: *přístie* zamiast łac. *adventus*, *samohlas* zamiast łac. *vocalis*, *ubrus* zamiast niem. *Handtuch*.

Najwybitniejszym dziełem Husa z dziedziny językoznawstwa byłby przypisywany mu (bowiem brak w zachowanym odpisie z połowy XV wieku danych o autorze) traktat *De orthographia bohémica*. Dzieło to świadczy o geniuszu Husa,

o jego znajomości języków obcych i dialektów, prezentuje bowiem propozycje, które w językoznawstwie ogólnym pojawiły się znacznie później. Główną zasługą Husa dla języka czeskiego było jednak wprowadzenie do pisowni znaków diakrytycznych, które funkcjonują w wielu językach (także w polskim) do dziś i są też obecne w międzynarodowej transkrypcji. Wcześniej istniejący w pisowni czeskiej tzw. prymitywny i *spřežkový pravopis* (dwuznaki) został w ten sposób przez Husa wyeliminowany z czeskiej ortografii.

Zasady pisowni u Husa były proste, podobnie jak w głągolicy Cyryla: jednemu fonemowi odpowiadał jeden grafem. Przypuszcza się, że to głągolica używana przez mnichów w praskim klasztorze „Na Slovanech” (1347–1419), zwanym też „Emausy” (zbudowanym na polecenie Karola IV), zainspirowała reformy Husa w tej dziedzinie. Czeskie fonemy nieistniejące w łacinie, a obecne w systemie języka czeskiego, oznaczał on konsekwentnie przez znaki diakrytyczne. Zmieniona przez Braci Czeskich po Husie tylko nieznacznie pisownia, zachowała się w języku czeskim właściwie do dziś.

Poglądy Husa w dziedzinie fonetyki określa się obecnie jako konserwatywne, ponieważ nie przyjął on pojawiających się już w języku w XIV wieku dyftongów $ó > uo$, $ú > au$ i $ý > ej$. Z kolei w dziedzinie morfologii był Hus bardziej postępowy, eliminując aorysty, imperfekty i liczbę podwójną.

Rzadko zdarzają się jednostki, które odcisnęłyby tak wyraźne piętno na rozwoju języka jak Jan Hus.

Wiek XVI

Szczytowy okres oddziaływania czeskiego na język polski, czyli trzecia fala bohemizmów, nastąpił w pierwszej połowie XVI wieku, kiedy zapanowała właściwie moda na czeszczyznę (krytykowana zresztą przez Łukasza Górnickiego w *Dworzanie polskim*) (Orłóš 1993: 25). Czeski był wówczas językiem dominującym na dworze króla i wśród wyższych warstw społecznych – do dobrego tonu należało bowiem wplatanie czeskich wyrazów do własnych wypowiedzi.

Trzeba jednak powiedzieć, że Jan Kochanowski, największy polski poeta XVI wieku, owej modzie na czeszczyznę nie uległ. Wpływy czeskie pojawiają się natomiast u takich autorów, jak Marcin Bielski, Jan z Koszyczek czy Mikołaj Rej (*kulhač* z czes. *kulhati*). Rej podobno nie znał tak naprawdę języka czeskiego, a bohemizmy leksykalne i fonetyczne spotykane w jego tekstach świadczą o tym, jak na co dzień mówiła polska szlachta, zwłaszcza z kręgów protestanckich. Miała bowiem czeszczyzna zwolenników, głównie wśród polskich ewangelików, na przykład w osobie Jana Sandeckiego-Małeckiego i jego syna, Hieronima. Uważali oni zresztą, że język polski wywodzi się z czeszczyzny, dlatego wskazane jest wręcz stosowanie bohemizmów w polszczyźnie.

Pierwsza fala bohemizmów wpłynęła zatem na polską terminologię religijną, druga – na literaturę staropolską (głównie przekłady) i objęła znaczną grupę po-

zyczek efemerycznych, trzecia i ostatnia trwała natomiast do połowy XVI wieku i przyczyniła się do wprowadzenia czeskich zapożyczeń do polszczyzny na stałe (ocenia się je dziś na około 1600 wyrazów) (por. Orłowski 1993: 11).

Czeszczyzna – zdaniem prof. Zdzisława Stieberta – odegrała też rolę arbitra w rozwiązywaniu sporów na temat poprawności niektórych polskich form. Nie przyjęło się dzięki niej mazurzenie (*žaba*, *czapka* zamiast *zaba*, *capka*), nie przyjęły się małopolskie formy *dobryk* (zamiast *dobrych*), nie utrzymały się formy czasownikowe typu *bojał*, *stojał* (bez kontrakcji) na korzyść ściągniętych *bał*, *stał*. To oznacza, że zwyciężały jako poprawne te formy wielkopolskie lub małopolskie, które funkcjonowały już wtedy w czeskim języku (*žába*, *čepice*, *dobrých*, *stál*) i skutecznie wpływały na polszczyznę.

Przejęliśmy także z czeskiego niektóre pojedyncze formy z fonetycznymi cechami charakterystycznymi dla czeszczyzny, na przykład *blahy*, *straž*, *Władysław* (TraT, TlaT zamiast TroT, TloT), *hardy*, *hrabia* (zamiast *gardy*, *grabia*, tj. *g > h*), *śmiertelny*, *czytelnik*, *obywatel*, *serce* (zamiast *śmiercielny*, *czycielnik*, *obywaciel*, *sierce*). Polszczyzna nie przyjęła jednak z czeskiego żadnej cechy systemowej (np. denazalizacji, przejścia *g > h*, metatezy TraT, TlaT).

W drugiej połowie XVI wieku wpływy języka czeskiego na polski słabną, a w XVII kończą się definitywnie.

Czeska norma językowa (w XVI wieku)

Zanim nastąpił kryzys czeszczyzny w okresie baroku, w XVI wieku ukształtowała się norma czeskiego języka literackiego. Bardzo znaczącą rolę odegrała tutaj *Biblia kralicka* i działalność słownikarska oraz wydawnicza Daniela Adama z Veleslavína.

Humanizm zaczął przenikać do Czech już w XIV wieku, za panowania Karola IV. W XVI wieku na dobre rozwinęły się na gruncie czeskim prądy humanistyczne. Ujednoliciła się wówczas także pisownia – zaczęto stosować tzw. *bratrský pravopis*. Na ujednolicenie ortografii czeskiej w znacznym stopniu wpłynął druk. Pierwsza drukowana po czesku książka wyszła w 1468 roku w Pilźnie. Druk upowszechniał się zwłaszcza w kręgu Braci Czeskich i z ich inicjatywy. Dzięki temu poszerzał się krąg odbiorców – czytelników oraz twórców-pisarzy.

Większość zmian fonetycznych i morfologicznych w systemie języka czeskiego została przeprowadzona do końca XVI wieku. Te z nich, które nie weszły do czeskiego języka literackiego (*y > ej*, *o- > vo-*, *é > í* (*y*), *ú- > ou-*), rozwijały się nadal w warstwie języka ludowego (dziś prezentuje je odmiana znana jako *obecná čeština*).

O tym, które cechy wejda do języka literackiego, zdecydował na gruncie czeskim uzus kralicki (dzięki świetnemu przekładowi *Biblii kralickiej*) i uzus veleslavínski. Przekład *Biblii kralickiej* był dziełem Braci Czeskich, a ponieważ autorzy przekładu pochodzili z Moraw, nie przyjęli wyżej wymienionych cech, które po-

chodziły z dialektu środkowoczeskiego okolic Pragi. Fakt ten miał bardzo duże konsekwencje dla rozwoju czeskiego języka, także w czasach nam współczesnych. *Biblia kralicka* wydana została w Kralicach na Morawach (1579–1594), stąd też jej nazwa. *Nowy Testament* przełożył Jan Blahoslav (1564) z greckiego tekstu Erazma z Rotterdamu. Podstawą *Starego Testamentu* był zaś tekst hebrajski z *Biblii królewskiej* (1569–1572), opracowanej przez teologów różnych narodowości. Głównym tłumaczem był wybitny znawca hebrajskiego, brat Łukasz. Język *Nowego Testamentu* bliższy jest trochę językowi potocznemu, podczas gdy *Stary Testament* wykorzystuje często archaizmy. *Biblia kralicka* stała się na długie lata wzorem językowym dla kolejnych pokoleń Czechów.

Drugim autorytetem, jeśli chodzi o wzór doskonałego szesnastowiecznego języka czeskiego, stał się Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599). Był on tłumaczem (z łaciny i niemieckiego), historykiem, profesorem, leksykografem i wydawcą. Ożenił się z córką znanego czeskiego wydawcy Jerzego Melantricha i odziedziczył jego majątek. Jako wydawca decydował o językowej formie dzieła, które wydawał, decydował też o wartości artystycznej książki, która jego zdaniem zasługiwała na wydanie lub nie. Jako leksykograf, był Veleslavín autorem słowników *Nomenclator tribus linguis*, *Nomenclator quadrilinguis* oraz *Silva quadrilinguis*, w których starał się wzbogacić czeskie słownictwo głównie o synonimy i antonimy.

W XVI wieku powstało też kilka gramatyk: najstarsza *Gramatika česká* trzech autorów Petera Gzela, Beneša Optáta i Václava Filomatesa (1533), *Grammatika česká dokonána* Jana Blahoslava (1571), oraz *Grammatica Bohemica* Matouša Benešovskiego (1577). Nieco później, bo w roku 1603 ukazała się *Grammaticae bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae libri duo*, której autorem był Vavřinec Beneš Nudožerský. W gramatyce Nudožerskiego znajduje się po raz pierwszy systematyczny opis głównych działów języka.

Wydanie pierwszej gramatyki było wydarzeniem dość przełomowym, zwłaszcza jeśli chodzi o część poświęconą zasadom pisowni (autorstwa B. Optáta). Jej powstanie było odpowiedzią głównie na potrzeby drukarzy. Jaroslav Porák (por. Porák 1979) twierdzi na przykład, że gramatyka Optáta wyprzedziła na tym polu kodyfikację Josefa Dobrovskiego, chociaż niektórzy badacze przyznają Dobrovskiemu absolutne pierwszeństwo.

Z kolei Jan Blahoslav w swojej gramatyce ukończonej w roku 1571 (ale wydrukowanej dopiero w 1857) zaprezentował rozległą jak na owe czasy wiedzę o języku czeskim i jego dialektach oraz o innych językach słowiańskich (także o języku polskim). Dzięki temu zyskał nawet miano pierwszego „czeskiego dialektologa”. W swoich badaniach językoznawczych posługiwał się nowoczesnymi metodami humanistów europejskich. Jako człowiek renesansu interesował się także innymi dziedzinami wiedzy, zajmował się bowiem muzykologią, estetyką, poetyką i historią.

O czeszczyźnie XVI wieku panuje opinia, że bliska była odmianie naukowej (prawdopodobnie dzięki wpływom łaciny). Czesi nie mieli wówczas autorów na

miarę Kochanowskiego, co spowodowało pewien zastój w rozwoju odmiany artystycznej doby humanizmu.

Wspomnijmy jeszcze o czeskim przekładzie *Biblii*, który zajmuje wyjątkowe miejsce w dziejach kultury europejskiej, należy bowiem do najstarszych w Europie i (po tłumaczeniu Cyryla i Metodego) jest najstarszym przekładem słowiańskim. Najstarsza wersja pochodzi z XIV wieku (1357–1360) i jest to tzw. *Biblia draždánská* (czyli *drezdeńska*). Padła ona, niestety, ofiarą pożaru w Leuven (Belgia) na początku I wojny światowej w 1914 roku, gdzie wysłano ją w celu zrobienia fotokopii. Zachowała się wskutek tego tylko trzecia część całego tekstu. Istnieje nadto wiele przekładów II i III redakcji z XV wieku m.in. *boskovická*, *hlaholská*, *litoměřická*, *padeřovská*, *nymburská*, *lobkovická*. Najbardziej znana jest jednak *Biblia kralická* z XVI wieku, o której już była mowa.

XVII wiek

W 1620 roku rozegrała się pod Białą Górą bitwa między czesкими protestantami a wojskami koalicyjnymi katolickich Habsburgów. Bitwa ta miała ogromne znaczenie w dziejach państwa czeskiego. Jej przyczyną były czesko-niemieckie konflikty w kwestiach ekonomicznych, politycznych i kulturowych oraz narastająca dyskryminacja czeskich protestantów. Zdecydowanie silniejsza armia Ligi Katolickiej spotkała się z armią czeską 8 listopada 1620 roku w okolicach Pragi na wzniesieniu zwanym Białą Górą. Czesi starali się uparcie bronić swego terytorium, ale nie zdołali odeprzeć ataku ze strony armii katolickiej i bitwa zakończyła się ogromną klęską Czechów. Po tej bitwie, w tzw. okresie pobiałogórskim, Czechy znalazły się pod silnym wpływem Habsburgów, a język czeski uległ kryzysowi, który pogłębiał się aż do okresu odrodzenia narodowego, czyli do lat osiemdziesiątych XVIII wieku.

Główną przyczyną takiej sytuacji stała się postępująca powoli, ale systematycznie germanizacja, widoczna zwłaszcza wśród wyższych warstw społeczeństwa czeskiego. Język niemiecki stał się wkrótce językiem urzędowym. Walka o zachowanie języka czeskiego stawała się stopniowo walką o wpływy między szlachtą rodzimą (głównie niekatolicką) a szlachtą obcą lub godzącą się na obce wpływy (katolicką). Należy też dodać, że ogromna część niekatolickiej szlachty i mieszczaństwa wyemigrowała (około 36 tysięcy rodzin) – wśród emigrantów znalazł się między innymi wybitny czeski pedagog, filozof, pisarz, tłumacz i dydaktyk Jan Amos Komenský (1592–1670). Będąc na emigracji w polskim Lesznie, tworzył wielki słownik *Thesaurus linguae bohemicae*, który w większej części spłonął w 1656 roku. Język utworów Komenskiego (np. *Labirynt světa*), bardzo piękny, bliski był humanistycznej czeszczyźnie XVI wieku. Sam Komenský nie miał jednak w okresie baroku bezpośredniego wpływu na rozwój języka literackiego, ponieważ będąc na emigracji, tworzył w oderwaniu od żywego języka (por. Havránek 1936: 64).

Prowadzona przez Habsburgów polityka propagowała pogardliwy stosunek do języka czeskiego i jeszcze tylko na emigracji i na wsiach podtrzymywano do pewnego stopnia tradycję pielęgnowania czeszczyzny. Stopniowo jednak zaniżała literatura „wysokiego stylu”, a naukę uprawiano po łacinie lub niemiecku. Dostępne do czytania były głównie książki katolickie, postylle, modlitewniki itp. Niechlubną działalnością w okresie kontrreformacji zapisali się jezuici, paląc zakazane książki. Czeski język pisany miał zatem dość nikłe szanse rozwoju – pewne szanse na przetrwanie miał jedynie język mówiony i dialekty.

W związku z trudną sytuacją języka, do tekstów mówionych i pisanych zaczęły przenikać wówczas masowo cechy językowe traktowane w tamtym okresie jako dialektalne bądź ludowe, które w XVI wieku – jak już wspomnieliśmy – odrzucił uzus kralicki i veleslaviński, tzn. *y* > *ej*, *o*- > *vo*-, *ě* > *i* itp. To spowodowało z kolei, że norma językowa uległa rozchwianiu, a nawet (jak twierdzą niektórzy badacze) dezintegracji. Do literatury tzw. nurtu ludowego (propagandowo-religijnej) przenikają obok cech dialektalnych również obce wpływy. Kryzys czeszczyzny w okresie pobiałogórskim do końca XVIII wieku będzie się coraz bardziej pogłębiał.

Opinie na temat trudnej sytuacji języka w tym okresie są podzielone, ponieważ na przykład czeski językoznawca Aleksander Stich twierdził, że w okresie tym można mówić jedynie o upadku literatury czeskiej, natomiast język czeski, jego zdaniem, kryzysowi nie podległ i rozwijał się mimo niesprzyjających okoliczności zewnętrznych. Zdecydowana większość bohemistów (zarówno czeskich, jak i polskich) uważa jednak, że czeszczyzna przeżywała wówczas ogromne trudności – zważywszy na rozmiary germanizacji i wynarodowienia, było to zjawisko niemal oczywiste.

Kryzys nie zawsze musi jednak wywoływać skutki tylko i wyłącznie negatywne. I tak chyba stało się w opisywanym tutaj wypadku. Wydaje się bowiem, że owo rozchwianie normy językowej w okresie czeskiego baroku można potraktować jako początkowe stadium rozwoju odmiany potocznej języka czeskiego (dla porównania wyodrębnienie odmiany potocznej w języku polskim dokonało się w okresie oświecenia – por. Siatkowska 1992: 351). Konkurujące z zasadami normy piśmienniczej zjawiska fonetyczne były przecież wtedy charakterystyczne dla języka mówionego, skąd przenosiły się niejako automatycznie do tekstów pisanych, o czym świadczy analiza tekstów literackich takich autorów jak na przykład Václav Jan Rosa, Bedřich Bridel, Adam Václav Michna z Otradovic i in. Tym samym dokonał się proces swoistej nobilitacji tych zjawisk, chociaż nie przeważały one w sposób absolutny (ilościowo) nad formami zgodnymi z ówczesną normą językową. Cechy te, jak się później okazało, zdomowały się na dobre w języku czeskim i funkcjonują w nim do dziś w warstwie określanej jako *obecná čeština*. Wydaje się zatem, mimo negatywnych ocen czeskiego baroku, że był on dla rozwoju odmiany potocznej czeskiego języka tak samo ważny jak wiek XVI dla konstituowania się czeskiego języka literackiego. Mimo że formalnie nie doszło

do podziału na pisaną i potoczną wersję czeszczyzny, to jednak nieformalnie podział taki właśnie w baroku się kształtował.

Czeski barok krytykowany jest także przez badaczy za jakość i poziom niektórych gramatyk i słowników. Ich autorzy z pobudek właściwie patriotycznych – przeciwstawiając się ekspansji germanizmów – starali się uzupełnić luki w czeskim słownictwie i tworzyli nagminnie neologizmy (Václav Jan Rosa, Jan Václav Pohl, Maximilián Šimek i in.). Odnotowano to jako zjawisko tzw. *novotaření*. Nowotwory językowe powstałe w rezultacie tego procesu w większości wypadków nie przyjęły się, i chyba dobrze, ponieważ często były to „potworki językowe” typu *smrkoplatek* ‘chusteczka do nosa’ czy *slabosilná břenkotruchla* ‘fortepian’. Zjawisko to związane było ze wspomnianym już, a panującym w ciągu wieków na czeskim gruncie językowym, puryzmem, który nasilał się w różnych okresach i trwał właściwie od XIV do lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Zgodnie z klasyfikacją Walerego Pisarka czeski puryzm językowy należałoby określić jako „nacjonalistyczny”, ponieważ walka o czystość języka związana tu była z walką o tożsamość narodową.

Barokowe gramatyki powstawały głównie w drugiej połowie XVII wieku, a ich autorzy należeli w większości (oprócz V. Rosy) do zakonu jezuitów. W 1660 roku powstała *Česká mluvnice* Jana Drachovskiego (napisana po łacinie), w 1667 roku Matěj Václav Šteyer napisał tzw. *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*, a rok później (1668) powstała książka *Lima linguae bohemicae*, czyli *Brus jazyka českého*, której autorem był Jiří Konstanc. Najbardziej znaną barokową gramatyką jest jednak *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* Václava Rosy z roku 1672 – obejmuje ona ortografię, etymologię, składnię i prozodię, a także neologizmy, o których wcześniej była mowa i które najczęściej nie przyjęły się w czeszczyźnie.

Czeskie odrodzenie narodowe 1785–1850

Z czeskim odrodzeniem narodowym związane były powstające wówczas tzw. obrony języka czeskiego, z których pierwszą i najlepszą napisał w 1672 roku jezuita Bohuslav Balbín *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (wydano ją znacznie później), pozostałe były już do pewnego stopnia powielaniem tego wzoru. Inni autorzy to między innymi František Josef Kinský, František Martin Pelcl oraz Karel Hynek Tham.

Istotna dla czeskiego odrodzenia narodowego była działalność reformatorska cesarza Józefa II z roku 1781. Wśród reform józefińskich ważny był na przykład patent tolerancyjny umożliwiający większą swobodę religijną. W 1785 roku zniesione zostało poddaństwo osobiste i przypisanie do ziemi, co wywołało migracje ludności ze wsi do miast. Wcześniej jeszcze, bo w 1773 roku, papież rozwiązał zakon jezuitów, co spowodowało z kolei znaczną laicyzację szkolnictwa i kultury w monarchii habsburskiej.

W początkowej fazie czeskiego odrodzenia narodowego (koniec wieku XVIII) Czesi przejawiali zainteresowanie przeszłością, zabytkami języka i piśmiennictwa. Powstawały liczne towarzystwa naukowe, na przykład *Učená společnost* czy *Královská česká společnost nauk*. Od roku 1820 ośrodkiem skupiającym życie naukowe stało się *Muzeum Království českého*. Do odrodzenia czeskiej świadomości narodowej przyczyniały się także teatryki amatorskie i teatry zawodowe: V Kotcích, Bouda, Stavovské divadlo. Podobną rolę odegrało na gruncie czeskim czasopiśmiennictwo – powstawały czasopisma o charakterze naukowym („Krok”, „Časopis Českého muzea”) oraz popularnym („Hlasatel”, „Český pouťník”, „Květy české”, „Pražské noviny”, „Pražský posel”). Najbardziej znanym publicystą był w tamtym okresie Karel Havlíček-Borovský, który w 1848 roku zaczął wydawać własną gazetę „Národní noviny”.

Czeskie odrodzenie narodowe miało właściwie filologiczny charakter; najwybitniejsi czescy „budziciele” odrodzeniowi: Josef Dobrovský i Josef Jungmann, byli filologami, podobnie jak Antonín Jaroslav Puchmajer, Ján Kollár czy Pavel Josef Šafařík. Kolejne jego aspekty to wspomniany już nacjonalistyczny, ukierunkowany antyniemiecko, charakter oraz działalność odrodzeniowa skupiona w rękach ludzi wywodzących się z niższych warstw społecznych (wyższe warstwy uległy germanizacji).

Josef Dobrovský (1753–1829), ksiądz, jezuita, twórca sławistyki naukowej, położył wielkie zasługi w kwestii ustalenia norm czeskiego języka literackiego. Jako filolog, historyk i sławista przyczynił się ogromnie do rozwoju nauki oraz piśmiennictwa czeskiego i słowiańskiego, zyskując miano „ojca sławistyki”. Pochodził ze zniemczonej rodziny, języka czeskiego nauczył się dopiero w latach gimnazjalnych. Posługiwał się jednak głównie językiem niemieckim i łaciną i nie wierzył właściwie w możliwość odrodzenia czeszczyzny. Język czeski interesował go głównie od strony teoretycznej, jako obiekt badań. Za szczytowy okres w jego rozwoju uważał XVI wiek, zwany „złotym wiekiem”. Przyjął też zasadę, że doskonały jest język warstw wyższych, a miarodajny jest zwyczaj językowy. Zgodnie z tą zasadą, w gramatyce języka czeskiego z roku 1809: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischer Sprache* (Wyczerpująca nauka o budowie języka czeskiego) Dobrovský ustalił normy gramatyczne zgodne z zasadami czeszczyzny XVI wieku, co spowodowało silną archaizację języka. Autorytet Dobrovskiego spowodował jednak, że normy te utrwały się na stałe w systemie języka i stosowane są w zasadzie do dzisiaj. Przyjęła się zatem wersja czeskiego języka literackiego opartego na literaturze szesnastowiecznej i na języku *Biblii kralickiej*, która zupełnie nie uwzględniała występujących już masowo cech języka potocznego: *y* > *ej*, *o*- > *vo*-, *é* > *i* (omawianych wcześniej). Fakt ten wywołał duże różnice i rozbieżności między czeskim językiem literackim (*spisovná čeština*) a potocznym (*obecná čeština*) – rozbieżności nieporównywalnie większe niż na przykład w polszczyźnie. Inne ważne prace Dobrovskiego (pisane po niemiecku lub po łacinie) to: *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (Historia czeskiego języka i literatury, 1792), *Bildsamkeit der slavischen Sprache* (Słowotwórstwo

języka słowiańskiego, 1799), *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der slavischen Sprachen* (Zarys ogólnego słownika etymologicznego języków słowiańskich, 1813), *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (Niemiecko-czeski słownik, t. I: 1802 i t. II: 1821), *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Podstawy dawnych dialektów języka słowiańskiego, 1822). Dobrovský badał także staro-czeskie teksty biblijne (*Bible draždanská*), był wydawcą czasopism i zabytków języka czeskiego, uważany jest ponadto za twórcę naukowej sławistyki porównawczej. Wykazał się odwagą w obalaniu mitów i mistyfikacji oraz w dociekanii prawdy naukowej, jak to miało miejsce w jego negatywnej ocenie autentyczności rzekomego zabytku czeskiej kultury, tzw. *Rękopisu zielonogórskiego* (autorstwa Václava Hanki). Bliskie kontakty łączyły go przez lata z polskimi uczonymi.

Gramatykę Dobrovskiego poprzedziły dwie inne: Františka Jana Tomsy *Böhmische Sprachlehre* (*Nauka języka czeskiego*, 1782) oraz Františka Pelcla *Grundsätze der böhmischen Sprache* (*Reguły czeskiego języka*, 1795). Podobno jednak Dobrovský miał wpływ na językoznawcze poglądy obu autorów, więc gramatyki były dość konserwatywne w podejściu do żywego języka mówionego.

Josef Jungmann (1773–1847), kontynuator idei Dobrovskiego, lingwista, historyk i teoretyk literatury, poeta, dziekan, a potem rektor Uniwersytetu Karola w Pradze (wcześniej profesor gimnazjum) interesował się zarówno literaturą, jak i lingwistyką. Całe swoje życie poświęcił pracy nad odnową języka czeskiego. W przeciwieństwie do Dobrovskiego ten, jak go nazywano, „cichy geniusz” wierzył w możliwość utworzenia czeskiego języka literackiego, który dorównywałby językom europejskim. Czeszczyzna literacka okresu XVI wieku to głównie język prozy religijnej i popularyzatorskiej oraz język urzędowy; nie wykształciła się natomiast w czeszczyźnie ani wówczas, ani w okresie baroku odmiana artystyczna. Dlatego też Jungmann położył szczególny nacisk na stworzenie języka poetyckiego i naukowego (chodziło zwłaszcza o luki w terminologii naukowej), a pomocna dlań okazała się tutaj polska literatura piękna i naukowa.

Do osiągnięcia zamierzonego celu Jungmann dążył w dwojaki sposób. Po pierwsze, tłumaczył na czeski wybitne dzieła literatury światowej, chcąc udowodnić swoimi przekładami, że czeszczyzna może pełnić funkcję języka poetyckiego. W tym celu sporządzał przekłady artystyczne (np. *Raj utracony* Johna Milтона) i mechaniczne (np. *Duma o hetmanie Potockim* Juliana Ursyna Niemcewicza). Te ostatnie miały ponadto udowodnić, jak bliskie pokrewieństwo łączy języki słowiańskie (panslawizm) i jak prostą rzeczą jest w związku z tym sporządzanie owych przekładów (skutkiem tej ostatniej „teorii” jest w nich wiele błędów).

Po drugie, Jungmann gromadził materiał do przygotowywanego wielkiego pięciotomowego słownika czesko-niemieckiego (*Slovník česko-německý*, 1834–1839). Jako wzór posłużył mu sześciotomowy *Slovník jazyka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (1807–1814). Przyświecała mu wówczas, podobnie jak wielu innym działaczom odrodzeniowym, idea panslawizmu – powszechnego języka ogólnosłowiańskiego i związana z tym idea zapożyczeń słowiańskich. Do dziś zachowało się z jego słownika ponad 600 polonizmów (z przyjętych przezeń

2200). W ten oto sposób odwdzięczaliśmy się Czechom za pożyczane dawniej bohemizmy. Jungmann wykorzystał ponadto w słowniku starsze czeskie słownictwo (np. ze słownika Veleslavína) oraz neologizmy, kalki wyrazów obcych, dialektyzmy i zapożyczenia innosłowiańskie. Wśród tych ostatnich na pierwszym miejscu były polonizmy, dalej rusycyzmy, ukrainizmy, serbizmy, kroatyzmy i słowenizmy. Także czeska terminologia naukowa tworzona była przez Jungmanna i krąg jego współpracowników na podstawie polskich wzorów.

Druga faza czeskiego odrodzenia narodowego to okres oddziaływania m.in. literatury polskiej na czeską poezję. Bardzo silny był tu zwłaszcza wpływ Mickiewicza między innymi na twórczość Františka Čelakovskiego, Karela Jaromíra Erbena, Karela Hynka Máchy, a także Václava Hanka. V. Hanka znany jest jednak głównie jako twórca i fałszerz głośnych *Rękopisów króloworskiego* (1817) i *zielonogórskiego* (1818). Są to dwa poematy historyczne, które Hanka napisał prawdopodobnie z pomocą przyjaciół (m.in. Josefa Lindy) i ogłosił, że są to oryginalne, odnalezione po kilku stuleciach, teksty z XIII i IX–X wieku. Rękopisy te zostały tak dobrze sfalszowane, że przeprowadzona wówczas analiza chemiczna początkowo niczego nie wykazała – dopiero znacznie później zauważono, że rzekome „autentyki” pisane są na palimpseście, z którego usunięto pierwotny tekst.

Działalność czeskich budzicieli przyniosła jednak oczekiwane rezultaty. Według Bohuslava Havránka pierwsza połowa XIX wieku to okres stworzenia podstaw współczesnego języka literackiego. Nastąpiło też wówczas zjawisko stylistycznej dyferencjacji języka, powstania różnych jego odmian. Karel Hynek Mácha (poeta romantyczny) wzniosł na wysoki poziom czeski język, który dzięki temu powrócił w szeregi europejskich języków literackich. Wydaje się niemal cudem, że stało się to w ciągu kilku zaledwie dziesięcioleci. Cały ten ogrom pracy, czyli odtwarzanie czeskiego słownictwa, to sukces lingwistów, pisarzy i naukowców. Była to świadoma działalność wynikająca z patriotycznych pobudek. Język czeski XIX wieku nie był jeszcze rzecz jasna tożsamy z dojrzałą czeszczyzną, ale w tym okresie stworzono podstawy, aby w przyszłości mógł taką dojrzałość osiągnąć.

Język czeski w drugiej połowie XIX wieku

Druga połowa XIX wieku to uzupełnianie terminologii i teoretyczne prace przedstawiające poglądy czeskich lingwistów na język, a także występowanie zjawiska puryzmu. Powstają wówczas tzw. *Brusy* języka czeskiego (stąd czeski termin *brusičství*, który nie jest jednak absolutnie tożsamy z pojęciem *puryzm*). Ówczesni teoretycy językoznawstwa nadal upatrywali wzór doskonałego języka czeskiego w czeszczyźnie okresu humanizmu. Powstają dwie *Skladby jazyka českého* (*Składnie języka czeskiego*) autorstwa Martina Hattali oraz Václava Zikmunda.

M. Hattala wiódł w tym czasie spór z K.J. Erbenem, broniąc tezy, że nie wystarczy brać pod uwagę języka starszej literatury, ale należy mieć także wzgląd na język współczesny i ludowy. Erben, który zarzucał Hattali „nedbały jazyk a nevážnost k staré češtině”¹, spór ten ostatecznie wygrał. Josef Durdík stał się w tym okresie prekursorem tzw. teorii „dobrego autora”. Jej początki sięgały jeszcze czasów Jungmanna, a później rozwinął ją Václav Ertl. Zgodnie z tą teorią, nie chodziło o język jednego konkretnego autora, ale o uzus językowy wielu wybitnych autorów, którzy przez swoje utwory decydowaliby, co jest w języku poprawne, a czego należy unikać (F. Cuřín 1979: 115). Do dyskusji o języku włączyła się także *Matice česká*, która miała przygotować *Brus języka czeskiego* według następujących zasad:

- kryterium poprawności stanowiłaby czeszczyzna stara do czasów Komenskiego;

- język ludowy byłby jednym z podstawowych punktów odniesienia;

- ważna byłaby analogia języka czeskiego do innych języków słowiańskich.

Brus jazyka českého, który zaplanowała *Matice česká*, ukazał się trzykrotnie: po raz pierwszy w roku 1877, po raz trzeci w 1894. Wciąż jednak jako całość nie odpowiadał on nowocześniejszym zasadom – wzorem i kryterium była dlań bowiem starsza czeszczyzna proklamowana w okresie odrodzenia narodowego przez Dobrovskiego.

W okresie tym wysunął się na czoło nowy autorytet naukowy – Jan Gebauer (1838–1907), który nadał czeskiej fonetyce i morfologii naukowe podstawy. Jego *Historická mluvnice česká* stanowiła odtąd podstawowe opracowanie służące lepszemu poznaniu języka staroczeskiego i zasad jego rozwoju. Sam Gebauer był początkowo sceptycznie nastawiony do poglądów zawartych w *Brusach*. Stopniowo jednak opowiadał się coraz wyraźniej za Jungmannem i Palackim oraz czeszczyzną szesnastowieczną. W 1890 roku ukazała się jego *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*, w której Gebauer między innymi zrewidował po raz pierwszy zasady kodyfikacji wprowadzone przez Dobrovskiego, popierał jednak dążenie do zachowania poprawności językowej (czasem w sposób przesadny i sztuczny). Kodyfikacja autorstwa Gebauera wprowadzała zjawiska niebędące już w praktycznym użyciu, na przykład zachowanie form rzeczowników rodzaju żeńskiego liczby mnogiej typu narzędnik: *pamětem*, *chutem* czy miejscownik: *chutech*, *věcech* (według odmiany *kost*).

¹ „niedbały język i brak szacunku dla starej czeszczyzny”.

Kodyfikacja języka czeskiego w XX wieku

Kodyfikacja języka czeskiego dokonywała się głównie w trzech rodzajach opracowań: w gramatykach, w zasadach pisowni czeskiej oraz w słownikach języka czeskiego. W rozwoju języka czeskiego wiek XIX jest okresem, w którym odradzał się nie tylko system językowy, ale także literatura i inne formy kultury piśmiennej, jak również prestiż języka. Pod koniec XIX wieku powstają znaczące prace kodyfikacyjne, wspomniane już prace Gebauera i jego kontynuatorów.

Do końca lat dwudziestych XX wieku nowelizowano gramatyki języka czeskiego i zasady pisowni czeskiej, powstałe w wieku XIX. Jan Gebauer, jak już mówiliśmy, rozpoczął okres kodyfikacji nowej czeszczyzny, wprowadzając jednak tylko niewielkie zmiany do zasad kodyfikacji Josefa Dobrovskiego. Natomiast w beletrystyce i publicystyce widoczne już było odchodzenie od języka literackiego (*spisovná čeština*) i zbliżanie się ku językowi żywemu, potocznemu. Proces ten obejmował fleksję, słownictwo i frazeologię, częściowo też składnię. Istniała więc potrzeba wprowadzenia tych zmian w gramatyce Gebauera. Zadania tego podjęli się na początku XX wieku Karel Novák, Jan Loriš i Václav Ertl – powstały zatem poprawione jej wersje: *Mluvnice česká s naukou o slohu a literatuře, pro školy měšťanské* K. Nováka, *Česká mluvnice pro střední školy, ústavy učitelské a školy příbuzné* J. Loriša oraz *Mluvnice česká i Krátká mluvnice česká* V. Ertla.

Koniec I wojny światowej przyniósł wielkie zmiany polityczne – język czeski przestał konkurować z językiem niemieckim. Pojawiła się pilna potrzeba opracowania fachowego słownictwa oraz stworzenia terminologii (m.in. wojskowej, kolejowej, elektrotechnicznej, filmowej, radiowej, sportowej). Podstawę stanowiła tutaj terminologia międzynarodowa, która szybko rozpowszechniała się i nie była odczuwana jako obca, ponieważ większość lingwistów preferowała szczeszczone nazwy międzynarodowe. Istniało też duże zapotrzebowanie na specjalistyczne słowniki języka czeskiego (wprawdzie w 1909 roku ukończono *Ottův slovník naučný*, ale podstawą było dlań dziewiętnastowieczne słownictwo czeskie).

Od 1916 roku rozpoczęto wydawanie czasopisma „Naše řeč”, którego celem było kultywowanie języka czeskiego, ale pozostawało ono w opozycji do niektórych współczesnych mu gramatyk czeskich. Ten rozdzźwięk zaistniał też w nowych *Pravidlách českého pravopisu* (Praga 1924 i 1926). Sytuacja taka była zrozumiała, ponieważ *Pravidla* nie zostały zaktualizowane i opierały się na gramatyce Gebauera z 1890 roku.

W 1926 roku powstało *Praskie Kolo Lingwistyczne*, którego członkowie: Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek i Roman Jakobson przedstawili koncepcję nowej kodyfikacji języka na I Kongresie Sławistów w Pradze w 1929 roku. Chodziło w niej o badanie czeskiego języka literackiego z punktu widzenia jego funkcjonalności. Wypracowano zatem nową teorię polityki językowej i kultury języka. Powstał, jako pokłosie toczących się dyskusji, tom *Spisovná čeština a ja-*

zyková kultura (1932), prezentujący nowy sposób kodyfikacji języka czeskiego (V. Mathesius proponuje w nim, aby normę oprzeć na współczesnym uzusie języka czeskiego). Poczyniono także pewne kroki w kierunku kodyfikacji leksyki czeskiej. Został przygotowany do druku odpowiadający współczesnym potrzebom użytkowników języka *Průruční slovník jazyka českého* (1935–1957) pod redakcją Oldřicha Hujera, Emila Smetánki i Miloša Weingarta. Prace nad ekscerpcją materiału do tego słownika rozpoczęto w 1911 roku, uwzględniając głównie czeską leksykę pierwszej połowy XX wieku i teorię „dobrego autora” V. Ertla.

W roku 1941 ukazały się poprawione zasady pisowni czeskiej, ale wprowadzone zmiany były niewielkie w stosunku do wcześniej obowiązujących. Mimo tych nieznaczących zmian, przyczyniły się one do rewizji normy i do podjęcia prac nad jej korektą zakończonych w 1957 roku, kiedy to ukazały się nowe zasady pisowni. Poddano też weryfikacji gramatykę czeską. Bohuslav Havránek oraz Alois Jedlička opracowali nową jej wersję, pełną (*Česká mluvnice*) i skróconą (*Stručná mluvnice česká*), które zastąpiły gramatykę Jana Gebauera. Pełna wersja przeznaczona była dla studentów szkół wyższych i bohemistów, a wersja skrócona dla uczniów szkół średnich i podstawowych. Istotne zmiany wprowadzone przez autorów spowodowały, że obie wersje doczekały się aż 28 wydań.

W wyniku przeprowadzonej w 1954 roku ankiety (*Dotazník o spisovné mluvnické normě*) potwierdziły się obawy lingwistów co do tego, że norma jednak nie przystaje do współczesnych tekstów. Powstała zatem potrzeba nowej kodyfikacji na wielu płaszczyznach, między innymi w zakresie słownictwa. Opracowano w związku z tym dwa słowniki: *Frekvenční slovník spisovné češtiny* (Praha 1961) oraz *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha 1960–1971). Także nowe zasady pisowni czeskiej z 1957 roku nie przyniosły oczekiwanej stabilizacji normy, dlatego powołana w 1964 roku nowa komisja miała opracować *Pravidla* odpowiadające współczesnej sytuacji języka czeskiego. Komisja dwukrotnie podejmowała próbę zlikwidowania rozbieżności, ale ostatecznie stało się to dopiero w 1993 roku. W tym okresie rozpoczęto też prace nad kodyfikacją systemu gramatycznego języka czeskiego i szczegółowych norm językowych w zakresie fonetyki (Bohuslav Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, Josef Vachek, *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny*, Praha 1968), morfologii (Miloš Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, Praha 1962, Vladimír Šmilauer, *Novočeské tvoření slov*, Praha 1971, Přemyslav Hauser, *Nauka o slovní zásobě*, Praha 1980, Zdenka Rusínová, *Současná česká morfologie*, Brno 1989) oraz składni (Jaroslav Bauer i Miroslav Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1972, 1975 i 1980; Petr Karlík i Miroslav Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1986 i 1989).

W 1993 roku powstały w Pradze stosunkowo nowoczesne zasady pisowni czeskiej, ponieważ w załączonym do nich dodatku dopuszczono wariantywność niektórych form (tzw. *dvojtvorost jazyka českého*). Możliwość ta pozwoliła starszym użytkownikom czeszczyzny na posługiwanie się dotychczasową normą, młodszym zaś na stosowanie normy nowszej. Wraz z wprowadzeniem nowych

Pravidel rozpoczęła się nowa kodyfikacja gramatyki czeskiej (*Příruční mluvnice češtiny*, Brno 1995).

Mówiąc o najnowszej historii języka czeskiego, wypada wspomnieć o zjawisku specyficznej czeskiej dyglosji. Według teorii Charlesa Fergusona *dyglosja* (zapisywana też jako *diglosia*) dotyczy systemu języka, w którym różnice między językiem literackim a potocznym są tak wyraźne, że mówi się już nie o dwóch wariantach języka, ale o dwóch różnych językach. W czeskim systemie nie mamy wprawdzie do czynienia z aż tak złożoną sytuacją, ale różnice między kodami określanymi na czeskim gruncie językowym jako *spisovná čeština* i *obecná čeština* są na tyle duże, że aktywne opanowanie obu tych odmian może stanowić pewną trudność, na przykład dla cudzoziemców. Mocno zróżnicowana jest tu na przykład odmiana przymiotnikowa tzw. twarda, która stanowi w każdej z wyżej wspomnianych odmian dwa różne paradygmaty. Pisze o tym zjawisku między innymi František Daneš: „Česká jazyková situace připomíná diglosii v tom smyslu, že spisovná čeština neplní funkci běžného dorozumívacího prostředku; uvádí se že se v této funkci uplatňuje tzv. čeština obecná”² (Daneš 1999: 292). W praktyce oznacza to, że odmiana językowa określana od 1923 roku dzięki Havrankovi jako *obecná čeština*, konkuruje dzisiaj niejako z językiem literackim (*spisovná čeština*) – i to bardzo skutecznie – o prymat odmiany dominującej w codziennej komunikacji. W latach sześćdziesiątych XX wieku toczyła się na ten temat burzliwa dyskusja wśród czeskich lingwistów, a pokłosiem tej dyskusji są artykuły zamieszczone wówczas na łamach czasopisma „Slovo a slovesnost”.

Gwałtowna ekspansja najstarszych cech fonetycznych (*y* > *ej*: *velkej, pejcha*; *o-* > *vo-*: *voko, vona*; *é* > *i*: *mliko, velkýho*) charakterystycznych dziś dla *obecnej češtiny* rozpoczęła się (jak wiadomo) w kryzysowym dla czeszczyzny okresie baroku, czyli w wieku XVII. Mimo że Dobrovský i jego kontynuatorzy cech tych nie przyjęli do normy językowej, przenikały one nadal do języka mówionego.

W XX wieku ekspansja *obecnej češtiny* stała się tak silna wśród użytkowników języka, że zasięg jej przekroczył granice Pragi, obejmując cały teren Czech właściwych oraz częściowo Moraw (z wyjątkiem zachodnich Moraw, które ekspansji tej nie uległy). Zwiększała się też sukcesywnie, jak już wspomniano, przez wszystkie lata, ilość cech charakterystycznych dla tej odmiany języka. Jest ich dziś bardzo dużo i poświęcono im w czeskiej literaturze lingwistycznej sporo opracowań (por. Sgall, Hronek: 1992), ale ze względów technicznych nie można ich tutaj dokładnie omawiać. Należy jednak zaznaczyć, że różnią się one w znacznym stopniu od cech odmiany potocznej w innych językach, na przykład w języku polskim, bowiem nie dotyczą tylko leksyki (ekspresywne słownictwo) i uproszczeń w składni, lecz obejmują także fonetykę, a zmiany fonetyczne wnikają z kolei głęboko w morfologię.

² „Česká situace jazyková připomíná dyglosję v tom sensie, že *spisovná čeština* nie pełni już funkcji powszechnego środka komunikacji; twierdzi się natomiast, że funkcję tę spełnia tzw. *čeština obecná*”.

Obecná čeština zrobiła też w XX wieku „karierę” w literaturze, dając dodatkowe możliwości czeskim twórcom, dysponującym niejako dwoma kodami językowymi o różnej wartości stylistycznej. Bogactwo czeszczyzny to między innymi właśnie zasługa *obecné češtiny*, którą umieli wykorzystać tacy wybitni autorzy, jak Jaroslav Hašek, Ota Pavel, Bohumil Hrabal czy Josef Škvorecký.

W nieodległej przeszłości ważną granicę dla najnowszej historii języka czeskiego wyznaczył także rok 1989. „Aksamitna rewolucja” wywołała wiele istotnych zmian, poczynając od zmiany ustroju politycznego. Język jako czuły wskaźnik owych przemian musiał sam się zmieniać, aby móc na bieżąco określać i nazywać nowe zjawiska i procesy występujące w różnych sferach rzeczywistości politycznej, społecznej i kulturalnej. Wszystkie transformacje wywołane zmianami politycznymi znalazły też odbicie w czeskim zasobie leksykalnym, gdzie znalazły się takie nowe wyrazy jak *management*, *eurodráhy*, *ekodům*, *mincovní automat*, *vládní elity* i in.

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku to okres otwarcia się na Zachód i związany z tym napływ produktów kultury zachodniej, takich jak filmy, muzyka młodzieżowa itp. Stanowiły one i stanowią szczególną atrakcję dla ludzi młodych, którzy stali się też najbardziej podatni na działanie takich czynników kulturowych Zachodu jak postmodernizm, medialność czy amerykanizacja języka. Tendencje postmodernistyczne rozpowszechniane skutecznie w mediach znalazły odbicie w języku jako ekspansja stylu potocznego. Moda na dosadność mówienia oraz wulgaryzacja języka powoduje szerzenie się wyrazów i zwrotów agresywnych (podobnie zresztą jak w języku polskim). Owa agresja językowa widoczna jest także w mediach – dla porównania przytoczymy kilka tytułów z czeskiej prasy: *S kulkou v zádech, Dva se perou, nikdo se nesměje, Kradl zuby nehty*³.

Zmienia się także charakter gwar środowiskowych i slangu, które nie tworzą już zamkniętej i zrozumiałej tylko dla wybranych odbiorców grupy wyrazowej. Wyrazy te właśnie za pośrednictwem mediów upowszechniają się i wchodzą coraz głębiej w odmianę kolokwialną (por. czes. *bukovat* z ang. ‘kasować bilet’, *nasmlouvat* ‘uzavřít smlouvy’ pol. ‘zawrzeć umowy’, *zůřadovat* ‘úředně vyřídít zaležitost’ pol. ‘załatwić urzędową sprawę’). Także żargon, mający dawniej charakter bardziej jeszcze zamknięty niż slang, staje się coraz częściej elementem składowym języka potocznego; por. *fetovat*, *vekslák*, *tráva*, *fe’ák*, *skin*, *rauš*, *trip*, *perník* (wyrazy pochodzące z języka subkultur młodzieżowych i narkomanów).

Wulgaryzmy również nie są już w czeszczyźnie charakterystyczne dla osób wywodzących się z tzw. marginesu. Jako uzasadnienie ich użycia można nawet znaleźć dla nich pozytywną motywację (zwłaszcza wśród kręgów młodzieżowych) – nadawca odbierany jest bowiem jako ktoś oryginalny, silny, *macho*. Wulgaryzmy mają ponadto dużą pojemność znaczeniową i nadawca oszczędza sobie wysiłku związanego z formułowaniem wypowiedzi. W języku czeskim przykładem bardzo tutaj odpowiednim jest wyraz *srát*, który może mieć następujące zna-

³ *Z kulką w plecach, Dwóch się bije, nikt się nie śmieje, Kradł zębami i pazurami.*

czenia: *neseř mě* ‘nie denerwuj mnie’, *naseř si* ‘dobrze ci tak’, *nevysířej* ‘nie nudź’, *seseř mě* ‘wkurzasz mnie’, *srát na něco* ‘mieć coś w nosie’.

Inna tendencja panująca ostatnio w czeszczyźnie to tendencja do skracania, która panuje w języku potocznym od dawna, ale obecnie można znaleźć w języku młodzieży charakterystyczną grupę skrótów nagłosowych szerzących się w warstwie słownictwa stylistycznie, ekspresywnie nacechowanego: *neke* < *nekecej*, *neva* < *nevadí*, *poo* < *po obědě*, *odpo* < *odpoledne*, *samo* < *samosebou* lub *samozřejmě*, *senza* < *senzačně* lub *senzační*, *úža* < *úžasně* lub *úžasný*, *aerob* < *aerobic*. Obok nich pojawiają się też zmodyfikowane ich wersje, gdzie oprócz ucięcia pojawia się sufix; por. *cigo* < *cigareta*, *vzrušo* < *vzrušující*, *inža* < *inženýr*, *bájo* < *báječný*, *jasan* < *jasně* lub *jasný*, *normoš* < *normálně*. Skróty takie pojawiają się często w slangu subkultur młodzieżowych, ale stąd przenikają do języka potocznego, na przykład nazwy narkotyków: *haš* < *hašiš*, *hero* < *heroin*. Wcześniej, jak się wydaje, ten typ skrótów pojawiał się, ale tylko sporadycznie, w języku czeskim i dotyczył nielicznej grupy wyrazów (por. *nashle* < *nashledanou*, *dobrou* < *dobrou noc*, *bezva* < *bezvadný*). Dziś mamy na gruncie czeskim całą serię skrótów nagłosowych, które przenikają ze slangu młodzieżowego do języka potocznego (analogiczne zjawisko mamy też w języku polskim). Nawet pobieżny ich ogląd daje obraz zniekształceń i nieporozumień, do jakich może prowadzić stosowanie ich w języku, ale ten problem pojawiał się zawsze przy używaniu skrótów.

Następnym, wymienionym już czynnikiem, wpływającym na język czeski w ostatnich latach jest amerykanizacja kultury. Jej charakterystycznymi elementami są wzorce obyczajowe oraz nowy styl wymiany informacji (Internet). Anglicyzmy tworzą zatem od lat dziewięćdziesiątych najliczniejszą grupę zapożyczeń w czeszczyźnie. Część z nich przejmowana jest na czeski grunt językowy w oryginalnej formie, co spowodowane jest często koniecznością szybkiego nazywania nowych faktów, zjawisk i procesów (por. *moderátor*, *comeback*, *destinace*, *bodyguard*, *know-how*). Pojawiają się one na początku jako cytaty, ale po pewnym czasie włączane są na trwałe do zasobu leksykalnego czeszczyzny jako najbardziej odpowiednie określenie danego zjawiska. Niektóre jednak z przejmowanych zapożyczeń język czeski stara się zaadaptować do rodzimego systemu morfologicznego i fonetycznego. Często dzieje się to w pierwszej kolejności w slangu młodzieżowym i może mieć nawet charakter żartu językowego (por. *missák* < *miss* ‘mister’, *sorovka* < *sorry*, *šopík* < *shop*, *fanouš* < *fan*, *hitovka* < *hit*).

Proces tak wielkiego napływu wyrazów obcego pochodzenia jest o tyle dziwny, że przez wiele wieków język czeski bronił się bardzo przed zapożyczeniami (por. wspomniane zjawisko puryzmu językowego) i przyjmował obce wyrazy bardzo niechętnie. Przełom, którego dokonała na tym polu amerykanizacja języka od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, wydaje się znacznie poważniejszy niż na przykład w systemie języka polskiego, który nigdy nie stronił od zapożyczeń. Jednak użytkownik języka czeskiego najwyraźniej łatwiej przyjmuje anglicyzmy, kiedy są one już przynajmniej częściowo zaadaptowane do rodzimego systemu

językowego (np. przez obecność czeskich sufiksów). Skłonność taką w czeszczyźnie można było zauważyć już dawniej, kiedy do obcych nazwisk żeńskich (nawet bardzo znanych) dodawano czeski przyrostek *-ová*, na przykład *Sophie Lorenová*, *Marylin Monroeová*. W języku czeskim anglicyzmy wpływają też wtórnie na częstsze wykorzystywanie kompozycji jako procesu słowotwórczego i w rezultacie tego powstają neologizmy-hybrydy, takie jak: *hitparáda*, *hitmaker*, *diskobunda*, *diskokapela*, *diskotanec*, *diskostyl*, *diskomiss*, *diskopřehlídka* i in.

Wymienione tutaj z konieczności niektóre tylko tendencje rozwojowe we współczesnym języku czeskim znajdują potwierdzenie w wydawanych ostatnio słownikach języka czeskiego, takich jak na przykład *Slovník nespisovné češtiny* (kilka wydań po roku 2000) czy też *Nový akademický slovník cizích slov* z roku 2005 (pod redakcją Jiřího Krausa).

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA CZESKIEGO

Dwie czeskie zmiany fonetyczne są niezgodne ze stanem w grupie zachodniosłowiańskiej – chodzi tu o metatezę i rozwój sonantów. Procesy te rozwinęły się w języku czeskim (i słowackim) tak jak w grupie południowosłowiańskiej. Związane to było z okresem wędrówki Prasłowian, kiedy przodkowie językowi Słowian południowych przeszli Karpaty (około V wieku) i zajęli tereny na południe od pasma gór. Po pewnym czasie Sudety i zachodnie Karpaty przeszli także przodkowie Czechów i Słowaków i nastąpił okres ich bezpośredniego sąsiedztwa z południowymi Słowianami. Wtedy to właśnie połączyły ich z odłamek południowosłowiańskim dwie wyraźne cechy:

- identyczny przebieg metatezy, to znaczy rozwój grup **TǎrT*, **TǎlT* w grupy *TraT*, *TlaT* (czyli tzw. przestawka ze wzdłużeniem), na przykład czes. *hlava*, chorw. i serb. *glava*, czes. *hrad*, chorw. i serb. *grad* (na zachodzie Słowiańszczyzny tylko przestawka *TroT*, *TloT*, np. pol. *głowa*, *głuź*. *hlo-wa*);
- przodkowie Czechów i Słowaków zachowali dawne sonanty *r* i *l* (*krk*, *vlk*, *plný*), podczas gdy reszta Słowian zachodnich ma przed dawnymi zgłoskotwórczymi *r* i *l* elementy samogłoskowe (por. pol. *kark*, *wilk*, *głuź*. *kyrk*, *wjelk*).

Łączność językowa przodków Słowian południowych z Czechami i Słowakami została przerwana niedługo później, w VI i VII wieku w wyniku najazdu Awarów, a w wieku IX ostatecznie oddzielili ich od siebie Węgrzy. Po tych wydarzeniach przodkowie Czechów i Słowaków ponownie nawiązali kontakty z plemionami grupy zachodniosłowiańskiej, co widać wyraźnie w dalszym rozwoju języka. Specyficzną cechą języków zachodniosłowiańskich jest przekształcenie

połączeń **tj* i **dj* > *c* i *z* (*z*) (por. psł. **světja*, **medja* > czes. *svíce*, *meze*, pol. *świeca*, *miedza*).

Wybrane cechy charakterystyczne języka czeskiego

X–XI wiek:

- zanik i wokalizacja jerów **ъ*, *ь* > *e*, na przykład **dъnъ* > *den*, **pъsъ* > *pes*;
- denazalizacja nosówek **ę* > *'a*, na przykład **pętъjbъ* > *pátý* i **q* > *u*, na przykład **dqbъ* > *dub*; w późniejszym okresie te dwa pierwotne ekwiwalenty samogłosek nosowych rozwinęły się w inne jeszcze odpowiedniki: na przykład *pamętъ* > *pamět*, *zajęcъ* > *zajíc*, *rŕkq* > *rukou*;
- przejście *ž*' > *z*, na przykład *mez'a* > *mez'a*, *noz'e* > *noz'e*;
- trzy praceskie depalatalizacje, a w XIV wieku historyczna depalatalizacja, które w konsekwencji spowodowały zanik opozycji miękkości spółgłosek (z wyjątkiem *t:t'*, *d:d'*, *n:n'*).

XII/XIII wiek:

- przegłos *'a* > *ě*, na przykład *pamęt'* > *pam'at'* > *pamět'* oraz *'a* > *ě*: *zem'a* > *země*;
- iloczasy jako efekt kontrakcji (**pēt-ъjbъ* > *p'át-y'*), wzdłużenia zastępczego (**bogъ* > *buoh* > *bŭh*) oraz starego i nowego akutu (**korva* > ros. *korōva* > czes. *kráva*). Jest to dziś główna różnica między samogłoskowym systemem w języku polskim i czeskim, ponieważ opozycja samogłosek długich i krótkich w czeskim może różnicować znaczenia; na przykład *myji* (1. os. l. pol.) : *myjí* (3. os. l. mn.), *dráha* (rzeczownik) : *drahá* (przymiotnik).

XIII wiek:

- *r'* > *ř*, na przykład *r'eka* > *řeka*;
- *g* > *h*, na przykład *glava* > *hlava*;
- stare **l* sonanty zostały zachowane w przypadku, gdy znajdują się po wargowych i są miękkie, na przykład *vl'k*, *bl'by*, *ml'čet*; w pozostałych wypadkach, w XIII wieku *l* sonant > *lu*, *lou*, na przykład *slunce*, *dlohý*, *mluviti*;
- stare **r* sonanty zachowują się w większości wypadków, na przykład *krk*, *prvý*, a jedynie po *č ž* > *er*, np. *černý*, *žerd'*.

XIV wiek:

- przegłos *'u* > *i* (*'ū* > *i*), na przykład *juž* > *již*;
- powstanie nowych czeskich sonantów, na przykład *bratrъ*, *krъve*, *vedlъ*, *myslъ*; początkowo wyrazy te wymawiane były jako jednosylabowe, ale

z dźwięcznym *r, l*, stopniowo zaś tworzyły sylabę (dowodzą tego staroczeskie regularne rymy);

- dyftongizacja: *ó > uo* (*bóh > buoh*), *ě > ie* (*grěchъ > hřiech*), *ý > ej* (*strýc > strejc*), *ú > ou* (*rukú > rukou* – N. l. poj., *múka > mouka*)
- protetyczne *v-* przed *o-* > *vo-* (*okno > vokno*, *ona > vona*);
- zwężanie *é > i(ý)* (*mléko > mliko*, *velkého > velkýho*).

XV wiek:

- monoftongizacja: *uo > ů* (*buoh > bůh*), *ie > í* (*hřiech > hřích*)
- *aj > ej* (*daj > dej*, *vajce > vejce*);

BIBLIOGRAFIA

- Balowski, Mieczysław, 2004: *Kodyfikacja języka czeskiego w XX wieku*, w: *Stalość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku*, M. Balowski, J. Svoboda (red.), Wałbrzych.
- Cuřín, František, 1979: *Vývoj spisovného jazyka českého*, Praha.
- Daneš, František, 1999: *Pojem „spisovného jazyka” v dnešních společenských podmínkách*, w: *Jazyk a text I*, část II, s. 289–296.
- Havránek, Bohuslav, 1936: *Vývoj spisovného jazyka českého*, w: *Československá vlastivěda II*, Praha.
- Kořenský, Jan, 1998: (red.) *Český jazyk*, seria: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole.
- Lamprecht, Arnošt, Šlosar, Dušan, Bauer, Jaroslav, 1986: *Historická mluvnice češtiny*, Praha.
- Lotko, Edvard, 1986: *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*, Ostrava.
- Orłoś, Teresa Z., 2000: *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*, Kraków.
- Orłoś, Teresa Z., 1992: *Studia bohemistyczne I*, Kraków.
- Orłoś, Teresa Z., 1993: *Tysiąc lat czesko-polskich związków językowych*, Kraków.
- Porák, Jaroslav, 1979: *Humanistická čeština*, Praha.
- Sgall, Petr, Hronek, Jiří, 1992: *Čeština bez příkras*, Praha.
- Siatkowska, Ewa, 1992: *Rodzina języków zachodniosłowiańskich*, Warszawa.
- Szczepańska, Elżbieta, 2004: *Cechy czeszczyzny okresu baroku a obecna čeština*, Kraków.
- Šlosar, Dušan, Večerka, Radoslav, Dvořák, Jan, Malčík, Petr, 2009: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*, Brno.